

Ростислав КРИКЛИВИЙ,
заступник прокурора
Приморського району м. Одеси,
молодший радник юстиції,
аспірант кафедри організації судових
та правоохоронних органів
Одеської національної юридичної академії

ДО ПИТАННЯ ПРО ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВНОГО ОБВИНУВАЧА

Ключові слова: обвинувачення; державне обвинувачення; кримінальне переслідування; державний обвинувач; прокурор.

Питання процесуального та змістовного навантаження функцій прокурора в суді розглядалося у працях таких учених, як С.А. Альперт, М.І. Бажанов, В.І. Басков, І.В. Вернидубов, В.В. Долежан, В.С. Зеленецький, О.Б. Зозулинський, П.С. Елькінд, М.В. Косюта, Ю.В. Кореневський, Ю.І. Крючко, Я.О. Мотовиловер, О.Р. Михайленко, Ю.Є. Полянський, В.М. Савицький, М.С. Строгович, М.В. Юрчишин, В.Д. Фінько та інших, проте до сьогодні вони залишаються предметом гострих суперечок та дискусій. Мета даної статті полягає в аналізі поглядів учених щодо функції прокурора в суді та дослідженні його завдань на цій стадії кримінального судочинства з урахуванням положень чинного законодавства й проекту Кримінально-процесуального кодексу України (КПК України).

У науковій літературі щодо функції державного обвинувача висловлено декілька діаметрально протилежних точок зору. Зокрема, донедавна поширеним було твердження про те, що прокурор у кримінальному судочинстві, як і в будь-якій іншій сфері правовідносин, виконує лише одну функцію – нагляду за виконанням законів [1, 259; 2, 14]. Інший погляд на цю проблему полягає в тому, що прокурор виконує в суді дві функції – нагляду за додержанням законів та підтримання обвинувачення, і ці функції сполучаються у його діяльності [3, 119–120; 4, 9]. П.С. Елькінд писала, що функція підтримання обвинувачення в суді може бути правильно зрозуміла лише у зв'язку із за-

гальним призначенням прокурора бути органом нагляду за законністю [5, 62–63]. Заперечуючи проти цього, І.Д. Перлов вважав, що приписувати прокуророві повноваження щодо спостереження за законністю дій суду означає ставити прокурора над судом [6, 103, 110]. На думку деяких учених, після прийняття у 1996 році Конституції України спір щодо процесуального становища прокурора в суді як органу нагляду за додержанням законів утратив свою актуальність, оскільки Основний Закон визначив діяльність прокурора в судовому розгляді кримінальних справ як підтримання державного обвинувачення та закріпив принцип змагальності сторін [7, 20]. Як переконливо зазначав В.М. Савицький, «сторона в суді, яка одночасно наглядає за цим же судом, – явне безглуздя, якщо ми хочемо не на словах, а насправді створити незалежну й авторитетну судову владу» [8, 27].

З цього приводу безперечний інтерес викликає точка зору упорядників Судових статутів 1864 року, які вказували: «Щодо предмета нагляду з боку прокурорів у зауваженнях на основні положення деякі юристи заперечували проти самої думки про нагляд за судовими місцями, виходячи з того, що право нагляду може мати тільки вищестоящий суд над нижчестоящим і що допущення прокурорського нагляду поставило б прокурорів вище суду. Заперечення ці виникли, власне, із непорозуміння, порушеного невизначеністю у нас слів «прокурорський нагляд». Цьому терміну зовсім не присвоює-

ться поняття про нагляд у широкому значенні цього слова; він використаний у розумінні загального обов'язку прокурорів спостерігати, щоб закон не був ніким порушений і у випадку помічених порушень вживати заходів щодо поновлення його» [9, 50–52, 54]. Отже, на той період за своїм характером прокурорська діяльність мала подвійний прояв: прокурор діяв як представник законності і як представник обвинувачення. Варто зауважити, що провідні юристи того часу дійсно виступали за позбавлення прокуратури наглядових функцій щодо суду. Так, В.Д. Спасович писав, що суспільство не потребує жодних інших охоронців законності, окрім судів, які ні від кого не залежать і стоять над моральним контролем тільки суспільної думки, а також що за судами можуть наглядати тільки суди. Таких же поглядів дотримувався й І.Я. Фойницький, який вважав, що прокуратура може і повинна бути нічим іншим, як стороною у справі, рівноправною з іншою стороною, яка не вторгається у сферу судової незалежності й не бере на себе охорону від суду.

Пункт 1 ст. 121 Конституції України покладає на прокуратуру підтримання державного обвинувачення в суді. Частина 2 ст. 264 КПК України визначає, що прокурор, керуючись вимогами закону і своїм внутрішнім переконанням, підтримує перед судом державне обвинувачення. Водночас згідно з ч. 2 ст. 25 КПК України прокурор зобов'язаний на всіх стадіях кримінального судочинства (курсив мій. – Р.К.) своєчасно вживати передбачених законом заходів щодо усунення будь-яких порушень закону, хоч від кого б вони виходили. У ст. 34 Закону України «Про прокуратуру», де визначено завдання прокурора в судовому процесі, вказано, що він, додержуючи принципу незалежності суддів і підкорення їх тільки закону, сприяє виконанню вимог закону про всебічний, повний і об'єктивний розгляд справ та постановленню судових рішень, що ґрунтуються на законі. Прокурор зобов'язаний своєчасно вжити передбачених законом заходів до усунення порушень закону, хоч би від кого вони виходили (ст. 35 Закону України «Про прокуратуру»). Хоча обсяг і межі повноважень прокурора, який бере участь у судовому процесі, визначаються законодавством України, будь-яких повноважень, спрямова-

них на виконання зазначених завдань, у КПК України не передбачається.

Нині поряд із реформуванням судово-правоохоронних органів в Україні спостерігається тенденція запровадження концептуальних змін функціональної спрямованості прокуратури. Зокрема, йдеться про функцію підтримання обвинувачення в суді. У цьому сенсі, як слушно зазначив М.І. Мичко, оскільки функції прокуратури визначаються похідними від державних функцій, зі зміною перших змінюється місце і роль прокуратури в механізмі держави, її соціальне призначення [10, 36]. В.М. Юрчишин констатує, що в сучасних умовах суверенної України функція прокуратури спрямовується на західні зразки, враховуючи входження України в європейські структури, де органи прокуратури передусім виконують функцію кримінального переслідування та обвинувачення в суді особи, яка вчинила злочин [11, 64]. Про це свідчать і положення Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженої Указом Президента України від 8 квітня 2008 року. Так, відповідно до п. 4 Розділу II цієї Концепції на прокуратуру покладається кримінальне переслідування особи, в тому числі висунення обвинувачення, процесуальне керівництво досудовим розслідуванням та складанням обвинувального акта. Кримінальне переслідування розглядається як виключна процесуальна функція прокурора, яка полягає у висуненні від імені держави обвинувачення, направленні кримінальної справи до суду, підтриманні державного обвинувачення в суді, участі в перегляді судових рішень у кримінальних справах в апеляційній та касаційній інстанціях.

Останній проект КПК України, підготовлений Кабінетом Міністрів України, у ст. 34 визначає державного обвинувача як службову особу органу прокуратури, до повноважень якої належить здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування, прийняття процесуальних рішень під час досудового розслідування у випадках, передбачених цим Кодексом, повідомлення про підозру та складення обвинувального акта, підтримання державного обвинувачення у суді. До сторони обвинувачення також віднесені органи досудового розслідування (ст. 37 проекту), керівник

органу досудового розслідування (ст. 38 проекту), слідчий органу досудового розслідування (ст. 39 проекту). Не вдаючись до аналізу запропонованої конструкції цієї частини кримінального судочинства, зазначимо, що автори законопроекту не визначили мету й завдання підтримання державного обвинувачення в суді, повноваження прокурора – державного обвинувача та ін. Впадає в око й значне функціональне переобтяження державного обвинувача, який також несе відповідальність за результати досудового розслідування (ч. 5 ст. 34 проекту). Складається враження, що йдеться не про посадову особу, а взагалі про компетенцію органу прокуратури в цілому у цій сфері. До того ж автори законопроекту не враховують положення Концепції реформування кримінальної юстиції України і всіляко уникають будь-якої згадки про кримінальне переслідування.

Відтак набуває актуальності питання про співвідношення між кримінальним переслідуванням, обвинуваченням та державним обвинуваченням в кримінальному судочинстві. У процесуальній літературі висловлені різноманітні міркування щодо цього питання. Так, деякі вчені, приміром В.М. Борзов, ототожнюють ці поняття [12, 128], інші, як-от М.В. Косюта, вважають, що кримінальне переслідування є складником функції державного обвинувачення [13, 252]. Поширена думка, що державне обвинувачення є основною формою кримінального переслідування [14, 571]. Нарешті дехто, навпаки, вважає, що поняття кримінального переслідування ширше за поняття обвинувачення [15, 94]. Певний привід до цього дає і сам законодавець. Про це стверджують, наприклад, Ф.А. Абашева та Т.З. Зінатулін, які аналізували положення нового КПК Російської Федерації (2001 р.), де у ст. 5 кримінальне переслідування визначається як процесуальна діяльність, що здійснюється стороною обвинувачення з метою викриття підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні злочину, а в п. 6 державний обвинувач – як посадова особа органу прокуратури, яка підтримує від імені держави обвинувачення в суді у кримінальній справі. Йдеться, зокрема, про функції обвинувачення та сторони, які її здійснюють. Визначаючи у ч. 1 ст. 20 КПК РФ функції кримінального переслідування, законодавець у ч. 2-3 цієї статті

вказує на категорії приватного, приватно-публічного обвинувачення, а не кримінального переслідування [16, 51]. Які ж види обвинувачення існують у кримінальному судочинстві і в чому полягає його суть?

Обвинувачення – необхідний елемент будь-якого кримінального процесу, незалежно від його типу та форми. Проте зміст цієї діяльності, її значення та наслідки не завжди тотожні. Демократичні перетворення 90-х років минулого століття, прийняття нової Конституції України, яка проголосила курс на створення правової держави, визначили основні напрями розвитку всього законотворчого процесу, включаючи й сферу кримінально-процесуальних відносин. Зокрема, йдеться про перетворення кримінального процесу у справді змагальний, де обвинувачення, так само як і захист, отримує можливість реального втілення в життя принципу рівноправності сторін – учасників кримінального процесу.

Що стосується обвинувачення, то в ньому зазвичай виокремлюють матеріально-правовий та процесуальний зміст. Перший складається з фактичної фабули, юридичного формулювання та правової кваліфікації конкретного складу злочину, за який особа має нести кримінальну відповідальність. Другий є процесуальною діяльністю, спрямованою на викриття особи у вчиненні злочину та обґрунтування її винності, яку проводять уповноважені на те особи у певній послідовності. Очевидно, що під час провадження у кримінальній справі «працює» функція кримінального переслідування щодо викриття особи у вчиненні злочину та обґрунтування її винності, заснована на доказах, зібраних та оцінених у встановлених кримінально-процесуальним законом порядку та формах. Завершальним для органів досудового слідства етапом обвинувальної діяльності є складання обвинувального висновку та його затвердження прокурором. Саме з цього моменту, як слушно вказує В.С. Зеленецький, порушується державне обвинувачення [17, 21]. Отже, можна зазначити, що функція кримінального переслідування має системоутворюючий характер, адже вже сам факт вчинення злочину спричиняє кримінально-процесуальну діяльність, а отже, і обвинувачення, і державне обвинувачення. Кримінальне переслідування

існує під час усього процесу провадження у кримінальній справі, доти, доки є підстави вважати певну особу винною у вчиненні злочину. Зазначене положення ґрунтується на поглядах М.С. Строговича про те, що кримінальний процес є сполученням трьох суворо розмежованих між собою функцій, як-от: «1) кримінальне переслідування або обвинувачення, тобто діяльність обвинувача, який виступає у суді як сторона; 2) захист та 3) вирішення справи» [18, 99–100]. Водночас завдання кримінального переслідування та державного обвинувачення не збігаються. Адже в суді прокурор має не тільки підтримувати державне обвинувачення, а й своєчасно вживати передбачених законом заходів до усунення будь-яких порушень закону, хоч від кого б ці порушення виходили. Отже, йдеться про такий важливий напрям його діяльності, як захист прав та свобод учасників кримінального судочинства, оскільки обов'язком прокурора є не тільки доведення винності підсудного, а й попередження його необґрунтованого засудження. М.В. Косюта справедливо звертає увагу й на такий обов'язок прокурора, як сприяння суду у всебічному, повному й об'єктивному розгляді справ і прийнятті рішень, що ґрунтуються на законі. Це виключна прерогатива прокурора як представника органу публічної влади, призначеного для захисту прав і законних інтересів громадян та держави. На жодного з інших учасників процесу таке завдання не може бути покладено, оскільки вони керуються власними інтересами [13, 253].

Нарешті, не можна не враховувати й міркування російських учених, які вже майже 9 років досліджують функціональне навантаження прокурора в суді в умовах здійснення ним кримінального переслідування. Так, на

думку О.В. Гладишевої та Х.М. Лукожева, повне заперечення прокурорського нагляду у судових стадіях кримінального процесу за новим КПК України є крайністю. Вони обґрунтовано вказують, що прокурор не втрачає функції представника органу, який здійснює нагляд за законністю, в суді він є представником держави, а тому не може від імені держави підтримувати незаконне та необґрунтоване обвинувачення і не реагувати на порушення прав учасників процесу. До того ж підтримання державного обвинувачення є формою його діяльності щодо забезпечення законності під час здійснення правосуддя: він має наглядати, щоб винна особа не залишилася без покарання; прокурор не просто має право, а зобов'язаний відмовитися від обвинувачення, якщо дійде переконання, що дані судового слідства не підтверджують пред'явленого обвинувачення. Тому участь прокурора у судовому розгляді принципово відрізняється від діяльності захисника, функція якого є однобічною [19, 58–59]. На думку ще одного російського дослідника В.С. Джатієва, законодавець припустився великої помилки, штучно збільшивши функції прокуратури та формально позбавивши прокурора повноважень наглядати за законністю здійснення правосуддя [20, 69].

Таким чином, можна стверджувати, що діяльність державного обвинувача в суді є багатофункціональною та багатомірною і не може бути зведена лише до здійснення кримінального переслідування. Питання ж полягає у чіткому визначенні на законодавчому рівні повноважень державного обвинувача та форм їх реалізації, що, на нашу думку, сприятиме подальшому вдосконаленню загальної концепції участі прокурора у судовому розгляді справ.

Список використаних джерел:

1. Басков В.И. Прокурорский надзор при рассмотрении судами уголовных дел / Басков В.И. – М.: Юридическая литература, 1982. – 286 с.
2. Прокурорский надзор за законностью рассмотрения в судах уголовных дел / [Рахунов Р.Д., Сапожников И.Г., Казак Л.М., Коржик М.Г.]. – М.: Юридическая литература, 1963. – 148 с.
3. Алексеев Н.С. Очерк развития науки советского уголовного процесса / Алексеев Н.С., Даев В.Г., Кокорев Л.Д. – Воронеж: Издательство Воронежского государственного университета, 1980. – 251 с.
4. Ковальова Я.О. Організаційно-правові основи відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук.: спец. 12.00.10 «Судоустрій, прокуратура та адвокатура» / Я.О. Ковальова. – Х., 2009. – 20 с.
5. Элькин П.С. Сущность советского уголовного процессуального права / Элькин П.С. – Л.: Издательство Ленинградского государственного университета, 1963. – 172 с.
6. Перлов И.Д. Судебное следствие в советском уголовном процессе / Перлов И.Д. – М.: Юридическая литература, 1955. – Ч. 2. – 248 с.

7. Крючко Ю.Л. Проблеми підтримання державного обвинувачення у справах про навмисні вбивства / Крючко Ю.Л. – Х.: ТОВ «Легас», 2000. – 248 с.
8. Савицкий В.М. Стержневая функция прокуратуры – осуществление уголовного преследования / В.М. Савицкий // Российская юстиция. – 1994. – № 10. – С. 24–28.
9. Возвращение к истокам права: Судебные Уставы // Законность. – 1994. – № 5. – С. 49–55.
10. Мычко Н.И. Прокуратура Украины: роль и место в системе государственной власти / Мычко Н.И. – Донецк: Донетчина, 1999. – 256 с.
11. Юрчишин В. Обвинувачення в судах України / Юрчишин В. – Чернівці: Рута, 2005. – 152 с.
12. Борзов В.М. Современные проблемы производства по уголовным делам в деятельности военных судов / Борзов В.М. – Екатеринбург, 1999. – 168 с.
13. Косюта М.В. Актуальні питання підтримання державного обвинувачення в суді / Косюта М.В. // Перспективи судово-правової реформи в Україні: зб. наук. публікацій. – Одеса: Юридична література, 2009. – С. 252–262.
14. Долежан В.В. Вимоги до прокурорів-обвинувачів у світлі Рекомендацій Ради Європи / В.В. Долежан, Ю.Є. Полянський // Перспективи судово-правової реформи в Україні: зб. наук. публікацій. – Одеса: Юридична література, 2009. – С. 569–577.
15. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: [учеб. / под ред. И.Л. Петрухина]. – М.: Юрист, 2006. – 380 с.
16. Абашева Ф.А. Функциональная характеристика современного российского уголовного процесса / Ф.А. Абашева, Т.З. Зинатуллин. – М.: Юрлитинформ, 2008. – 216 с.
17. Зеленецкий В.С. Возбуждение государственного обвинения в советском уголовном процессе / Зеленецкий В.С. – Х.: Вища школа, 1979. – 144 с.
18. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса / Строгович М.С. – М.: Издательство АН СССР, 1958. – 703 с.
19. Гладышева О.В. Проблемы поддержания государственного обвинения в суде первой инстанции / О.В. Гладышева, Х.М. Лукожев. – М.: Юрлитинформ, 2009. – 200 с.
20. Джатиев В.С. О противоречиях в российском уголовном процессе / Джатиев В.С. – Владикавказ: Ир, 1994. – 124 с.

Ростислав КРИКЛИВИЙ

ДО ПИТАННЯ ПРО ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВНОГО ОБВИНУВАЧА

Резюме

Проаналізовано функції державного обвинувача в рамках кримінального судочинства, а також положення останнього проекту КПК України, підготовленого Кабінетом Міністрів України. Висловлені зауваження щодо невдалості його норм, які стосуються державного обвинувачення, робиться висновок про функціональне переобтяження державного обвинувача і водночас про неможливість обмеження його діяльності лише здійсненням кримінального переслідування.

Ростислав КРИКЛИВИЙ

К ВОПРОСУ О ФУНКЦИЯХ ГОСУДАРСТВЕННОГО ОБВИНИТЕЛЯ

Резюме

Проанализированы функции государственного обвинителя в рамках уголовного судопроизводства, а также положения последнего проекта УПК Украины, подготовленного Кабинетом Министров Украины. Высказаны замечания относительно неудачности его норм, которые касаются государственного обвинения, сделан вывод о функциональной перегруженности государственного обвинителя и в то же время о невозможности ограничения его деятельности лишь осуществлением уголовного преследования.

Rostyslav KRYKLYVIY

ABOUT FUNCTIONS OF STATE PUBLIC PROSECUTOR

Summary

The functions of public prosecutor within the criminal legal procedure framework and also provisions of last draft of the Criminal Procedure Code of Ukraine suggested by the Cabinet of Ministers of Ukraine are analysed in the article. The remarks on negative essence of its norms concerning public prosecution are stated. The conclusion about public prosecutor's functional overwork and at the same time impossibility of his activity limitation only by fulfilment of public prosecution is drawn.